

RESSENYA A LOLA BADIA, LLUÍS CIFUENTES, SADURNÍ MARTÍ, JOSEP PUJOL (EDS.), *ELS MANUSCRITS, EL SABER I LES LLETRES A LA CORONA D'ARAGÓ, 1250-1500*, BARCELONA, PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT, 2016. 267 pp. ISBN 978-84-9883-861-9

REVIEW TO LOLA BADIA, LLUÍS CIFUENTES, SADURNÍ MARTÍ, JOSEP PUJOL (EDS.), *ELS MANUSCRITS, EL SABER I LES LLETRES A LA CORONA D'ARAGÓ, 1250-1500*, BARCELONA, PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT, 2016. 267 pp. ISBN 978-84-9883-861-9

LLUÍS CABRÉ
lluis.cabre@uab.cat

Universitat Autònoma de Barcelona

Aquest volum aplega vuit articles força diversos i especialitzats. Els relliga, tanmateix, l'atenció als manuscrits des de variats punts de vista. Els lectors interessats hi trobaran des de la codicologia estricta a l'observació de les representacions gràfiques, des de l'anàlisi de manuscrits miscel·lanis al seguiment de la transmissió d'una obra, passant per estudis que rescaten un autògraf o descobreixen uns textos en català ocults dins d'un factici. El volum, nascut en una jornada organitzada pels editors, és una mostra de maduresa: l'atenció als còdexs va més enllà de l'anomenada filologia material; quan escau, la integra per tal d'arribar a conclusions d'història literària o cultural. Són aquestes conclusions, més que el contingut especialitzat de cada estudi, el que es destacarà tot seguit.

L'article de Miriam Cabré i M. Victoria Rodríguez Winiarski («El Conte d'amor i el recull narratiu de París-Carprentràs») comença argumentant, amb prudència, que el corpus de la narrativa catalana en

vers és encara poc conegut i que hom ha tendit a datar-lo entre el tercer quart del segle XIV i principis del XV sense fer prou atenció a la diversitat de les peces. En efecte, les obres datables perquè són d'autor conegut (Jaume March, Pere March, Guillem de Torroella, Bernat Metge, Vicenç Comes, Bernat de So, Anselm Turmeda, Francesc de la Via) i la datació de les principals compilacions (el Cançoner d'Estanislau Aguiló, posterior a 1395, i el de París-Carpentràs, de principis del segle XV) poden haver atret cap a una data tardana obres anònimes que podrien ser prou més antigues. Les autores addueixen el *Fraire de Joi* (a. 1320 segons comunicació de Lluís Cifuentes) i el *Conte d'amor*, aquí estudiat amb detall per mostrar de manera convincent la seva proximitat a la poesia dels trobadors. L'anàlisi d'alguns trets codicològics del recull París-Carpentràs –un còdex avui desmembrat però reconstruït per Rodríguez Winiarski en treballs anteriors– porta a una proposta (encara provisional) d'interpretació de l'ordenació de les obres incloses: el recull comença amb la *La faula* de Torrella (a. 1374) i copia a continuació cinc obres anònimes de caràcter cortès (*Conte*, *Fraire*, *Planys del cavaller Mataró*, *Castell d'amor*, *Salut d'amor*), abans de donar pas a obres doctrinals (amb la interpolació posterior del *Fronchino e Brisona*), i es tanca amb dues obres recents d'Anselm Turmeda (1398). Les cinc obres anònimes podrien ser del primer quart o la primera meitat del segle XIV. Si fos així en tots els casos, no hi hauria una producció de narrativa en vers del segle XIII (Cerverí de Girona) i una represa de les noves rimades molt de temps després, sinó una producció contínua en àrea catalana. És una hipòtesi econòmica i elegant. No la contradia la poesia en cobles de la primera meitat del segle XIV, dominada per l'occità (*Cançoneret de Ripoll*, l'obra del provençal Joan de Castelnuovo, la de Raimon de Cornet i altres poetes de l'escola tolosana).

Marta Marfany presenta un text insòlit: «Anàlisi d'una poesia catalana autògrafa de 1348: una lletra consolatòria en vers amb citacions poètiques». Copiada en un full de guarda d'un *Liber curiae* de la sotsvegueria de Ripoll conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (que permet una datació prou precisa), aquesta poesia és interessant perquè documenta, sense cap còpia intermèdia, com escrivia un poeta ocasional a mitjan segle XIV, és a dir, com era la llengua poètica (quin grau de catalanització de l'occità hi havia), quins trobadors li servien de model (Raimbaut de Vaqueiras), quines autoritats invocava (Raimbaut i Cerverí però també autors locals que ja no figuren a la llista dels trobadors clàssics). La disposició del text també documenta amb seguretat algunes formes de versificació (la cesura èpica i la lírica) i les correccions del mateix autor ensenyen com es compon una peça si hom no té la facilitat dels grans poetes. La qüestió de la llengua híbrida és la que pot tenir més incidència en l'estudi d'aquesta juntura de la història literària. Un breu fragment d'un plany desconegut, que el poeta atribueix a Raimbaut de Vaqueiras, cridarà l'atenció dels romanistes.

El treball de Gemma Pellissa («La transmissió manuscrita de la ficció sentimental catalana») és fruit d'una tesi que aplica a la literatura catalana el terme *ficció sentimental*. Ben conegut en la literatura castellana per obra dels hispanistes britànics, aquest terme modern designa obres amb domini de la psicologia per sobre de la narració i amb una acusada voluntat retòrica. Pellissa presenta una encertada selecció de les obres catalogades a la tesi i mostra, per mitjà de gràfics comentats amb detall, la centralitat de les figures de Pere Torroella i Joan Roís de Corella quan ens fixem en

les dades documentals que relliguen els autors de ficcions sentimentals i en els manuscrits que compilen aquestes peces. La novetat principal es troba en el fet d'incorporar a la ficció sentimental obres en vers (la *Glòria d'amor*, la versió de *La Belle Dame sans merci*) i de connectar la prosa amb la poesia que componien alguns d'aquests escriptors, la pedra de toc dels quals era Ausiàs March i no la poesia de *cancionero*. Si la recerca continués per aquest camí, potser també convindria tenir present la *Trista deleitació*, en castellà però amb un lai en català.

Els articles de Montserrat Cabré («Trotta i Tròtula: autoria i autoritat femenina en la medicina medieval en català») i Lluís Cifuentes («El receptari mèdic baixmedieval i renaixentista: un gènere vernacle») es poden llegir com un conjunt. Montserrat Cabré primer exposa un claríssim estat de la qüestió del que es coneix amb certesa sobre la metgessa Trotta de Salern (fl. primera meitat del segle XII): avui se li atribueix una *Practica secundum Trotam* de caràcter terapèutic, el *De aegritudinem curatione* i certa influència sobre el *De curis mulierum*, val a dir un dels tres tractats que constituïren un compendi anònim conegut amb el títol *Trotula*. En un manuscrit factici de la Riccardiana de Florència (2827), Cabré hi ha descobert dos segments amb textos catalans que havien passat per alt. Hi ha un receptari (ff. 165-85), que incorpora Lluís Cifuentes en l'article següent, i hi ha, sobretot, un fragment substancial d'una versió catalana acèfala del *De curis mulierum*, seguida d'altres textos mèdics i de l'inici, en català, del *De pulsibus* de Filaret (ff. 107-34); potser són les restes d'una *articella*. La font del fragment en català del *De curis* remunta a les primeres redaccions de l'obra; la datació de la versió resta imprecisa. Aquestes puntualitzacions, i altres, resulten d'un treballadíssim examen del còdex. L'aportació textual enriqueix el coneixement de la literatura mèdica en vulgar a Catalunya.

Lluís Cifuentes integra el receptari inèdit esmentat dins d'un considerable corpus de receptaris que estudia de fa anys i que sintetitza per primera vegada en diverses taules eloqüents (que distingeixen els receptaris professionals dels domèstics). La documentació és exhaustiva. El seu propòsit, però, no és tant detallar el contingut científic d'aquestes receptes de medicina popular com valorar l'impacte sociocultural del gènere, és a dir, d'una cultura extraacadèmica que s'exercia entre apotecaris, cirurgians i altres professionals pràctics, i a casa. L'estudi de la cultura mèdica d'aquest estrat social, influïda per la ciència universitària però independent d'aquesta en molts continguts i actituds, porta a una conclusió: no es tracta d'un simple procés de trasllat d'una ciència elevada amb vista a l'aplicació popular sinó de la creació d'un saber original, generalment en llengua vulgar però amb presència ocasional del llatí. Amb raó, Cifuentes al lega (n. 44) altres camps, com la filosofia i la teologia, en què s'ha explorat el fenomen de la vulgarització científica amb totes les implicacions d'adaptació i originalitat que comporta. Expressa el concepte amb el préstec anglès *vernacularització*, per distingir aquest fenomen cultural de la mera divulgació, i atorga aquest valor d'escriu a l'adjectiu *vernacle -a*. Per il·lustrar el camp esmenta obres “com les de Marguerite Porete, Arnau de Vilanova, mestre Eckhart, Francesc Eiximenis o Vicent Ferrer, o bé la fenomenal proposta que és l'Art general de Ramon Llull» (p. 150). Llull s'hi ajusta perquè la substància de l'Art, ja sigui en llatí o en català, ha d'obeir en bona part a la formació autodidacta de l'autor i al fet de concebre-la fora del circuit universitari; per això hom s'hi refereix en anglès com a “vernacular writer» o, en italià,

en relació a «la filosofia in volgare» (d'acord amb la bibliografia de la nota 44). Eiximenis, en canvi, tenia una formació acadèmica de primer ordre, com sant Vicent, i la seva obra divulgativa en depèn: el pròleg de *Lo Crestià*, per exemple, segueix les pautes d'un *accessus* i l'estructura del *Dotzè* aprofita el *Communiloquium* de Joan de Gal·les. El públic, i no la formació de l'autor, defineix l'adaptació, com en el cas de les traduccions d'Antoni Canals, que es queixava que «tots los llibres adés seran vulgaritzats» i procurava que el lector no es desviés de l'ortodòxia. També Bernat Metge s'adequava a la cort quan suprimia els referents clàssics de fonts escolars llatines com ara Enrico da Settimello o Boeci. Aquest fenomen d'estratificació cultural és tan vell com el *Roman d'Enéas*, compost quan hi havia una neta separació entre *clerici* i *laici* al segle XII –una frontera que s'anirà desdibuixant– i diria que no s'ha de confondre amb el naixement d'una cultura científica pròpiament laica com la que il·lustra el gènere del receptari.

Francesc J. Gómez («'Lo Dant e la glosa': aparats exegetics de la *Commedia* en la Catalunya de mitjan segle XV») estudia, per començar, la primera referència nominal a Dante en les lletres catalanes (una carta del rei Martí, de 1408) i altres documents coetanis. Després tracta d'altres testimonis de lectura dantesca per mitjà dels exemples del teòleg Felip de Malla, el notari Bernat d'Esplugues (mort el 1433) i fra Joan Pasqual (post 1436), analitzat amb molt detall. El repàs acaba amb la figura de l'argenter reial Joan de Pisa (1458), que «llegia lo Dant», i amb dos manuscrits copiats a Catalunya: un bifoli amb setanta versos de Dante amb glosses en català (custodiat a l'Arxiu Comarcal de la Segarra i ja conegut però ara descrit amb exactitud) i les glosses de Bernat Nicolau (1460) al *Purgatorio* conservades en un manuscrit de la Hispanic Society de Nova York (s'atribueixen a Bernat Nicolau Blanquer, però simplement era blanquer de professió). El conjunt d'aquests testimonis ajuda a entendre la divulgació de Dante en diversos estaments al llarg del segle XV i, sobretot, deixa ben clar que la *Commedia* es llegia amb la guia de glosses i comentaris. Des dels temps de Ramon d'Alòs-Moner, en l'àmbit de les lletres catalanes no hi havia un estudiós especialitzat en el coneixement d'aquesta complexa tradició de comentaris.

El seguiment de la transmissió és també la raó de ser de la contribució de Romana Brovia («Per la fortuna manoscritta di Petrarca nei territori della Corona d'Aragona, secoli XIV-XVI»), però amb una cautela: Brovia declara (p. 195) que en aquest treball només estudia la presència de Petrarca des d'una perspectiva externa, sense cercar-ne el magisteri en autors catalans. Especialista en la difusió de les obres de Petrarca, en particular la del *De remediis* a França, Brovia amplia el camp partint del cens de testimonis en àrea hispànica de Milagros Villar Rubio (1995): la meitat (uns cent vint manuscrits, seixanta dels quals conservats) correspon a la Corona d'Aragó. Aquesta xifra important augmenta sensiblement si es tenen en compte els exemplars que ja en època antiga sortiren de la Corona peninsular o de la Nàpols del Magnànim (pp. 196-97). L'article analitza aquest corpus de dades: estableix una jerarquia de les obres més freqüents, subratlla la importància de la cúria pontifícia (a Avinyó i a Peníscola) i de la biblioteca napolitana, i examina la distribució de les obres segons els estaments dels possessors. Amb cautela renovada, perquè el camp demana més investigació, Brovia conclou: fent excepció de l'interès d'algun membre de la Cancelleria –entre

1386 i 1388, precisem, comptant-hi el *Valter e Griselda* de Bernat Metge—, l'arribada de manuscrits de Petrarca a la Corona peninsular es produeix trenta anys més tard que a l'Europa continental; sorprèn també el nombre tan migrat de traduccions, per molt precoces que siguin les de Bernat Metge (de la *Griseldis*) i Antoni Canals (de l'*Africa*). Aquest primer interès a finals del segle XIV no sembla tenir la continuïtat que fóra d'esperar. El coneixement a Catalunya del Petrarca llatí compta en les darreres dècades amb estudis importants des de l'article de Francisco Rico «Petrarca y el humanismo catalán» (1983), però fins ara no s'havia retratat amb el gran angular de Brovia.

Albert Soler i Anthony Bonner es fixen en un aspecte de l'obra lul·liana: «Les representacions gràfiques al *Llibre de contemplació* de Ramon Llull», val a dir les del manuscrit de l'Ambrosiana de Milà, avui partit en dos toms, que copià Guillem Pagès el 1280, incorporant-hi catorze figures, i que una segona mà va completar amb més de cinquanta representacions gràfiques marginals. Per a Llull les figures (lletres o diagrames) eren una il·lustració complementària, és a dir, una ajuda en dos sentits no excloents: facilitar la localització d'un concepte, o de la relació d'un concepte amb un altre, i facilitar la comprensió del text per la via dels sentits (visual) prèvia a la intel·lectual. La descripció de les catorze representacions integrades al cos del llibre és exhaustiva i mostra, diguem-ho així, la prehistòria de l'Art. Hi trobarem des de recursos tipogràfics (una lletra en vermell quan hi ha la definició al costat, com l'actual negreta de manual) a arbres que inclouen un coneixement (però sense que l'arbre tingui encara un valor funcional *per se*) i una taula ja amb combinatòria de lletres i amb cambres. La figura de la creu té valor simbòlic perquè conté la fe; la d'un escut (que conté les lletres dels conceptes que permeten entendre la predestinació) no té interpretació simbòlica segura; els cercles que representen la terra amb els hemisferis són més convencionals. La descripció de les figures de la segona mà parteix d'una aguda observació codicològica: els gràfics marginals (que a vegades refan o completen una figura del cos del text) es van confegir abans de l'enquadernació, o no hi hauria hagut prou espai per dibuixar-los. Aquests gràfics ajuden, i molt, a seguir els capítols redactats amb el procediment algebraic que substituïa conceptes per lletres: sovint ofereixen taules de lletres i equivalències (de la mateixa manera que avui es dona un punt de llibre amb una taula de manuscrits o amb un *stemma codicum* per seguir un capítol de crítica textual amb molts testimonis). Aquesta segona mà (italiana) també executa altres elements indispensables per a la consulta ràpida del manuscrit (p. 231). Guillem Pagès treballava en contacte amb l'autor. És possible que la millora del còdex en la seva última etapa de confecció també es degui a la voluntat de Llull. Si fos així, seria un primer testimoni de la consciència que calia esmerçar-se a facilitar la comprensió de l'obra; altrament, seria el testimoni d'un lul·lista de primera generació que pensava això mateix.

Després dels resums en anglès, el volum inclou un índex de noms de persones i obres citades. Un índex de manuscrits hauria facilitat la difusió de les troballes. *Els manuscrits, el saber i les lletres* recorda que l'atenció als còdexs condueix al coneixement de la cultura escrita medieval. L'observació atenta dels manuscrits des de tots els angles imaginables no és de cap manera un exercici de formalisme gratuït. Fer parlar els manuscrits per tal que il·luminin el text és tan essencial com conèixer els mecanismes de la impremta i la difusió de les obres impreses en els temps de Cervantes, Shakespeare o Dickens.